

Luonnon ja ihmisen historiaa Karjalasta

SAARNISTO, MATTI (2003; toim.). *Karjalan synty. Viipurin läänin historia I*. 560 s. Karjalan Kirjapaino, Jyväskylä.

Toisessa maailmansodassa Suomi menetti suuria maa-alueita, joista laajin käsitti pääosan silloisesta Viipurin läänistä ja koko Suomen Karjalasta. Samassa yhteydessä Viipurin läänin olemassaolo lakkasi ja nykyistä Suomen Karjalaa jäivät edustamaan Etelä- ja Pohjois-Karjalan maakunnat. Rajan taakse jäivät Viipurin, Sortavalan ja Käkisalmen kaupungit, Koiviston ja Lahdenpohjan kauppalat sekä 44 kuntaa joko kokonaan tai pääosin. Kuusitoista kuntaa joutui luovuttamaan osia maa-alueistaan Neuvostoliitolle. Karjalan kannas kuuluu nykyisin Leningradin oblastiin ja Laatokan Karjala yhdessä Raja-Karjalan kanssa Karjalan tasavaltaan. Laajasti ymmärrettyä Karjala-käsitteeseen kuuluu Suomen Karjalan lisäksi Itä-Karjala, johon sisältyy pääosa Venäjän Karjalan tasavallasta.

Karjalan laajuus ja rajat ovat vaihdelleet ajan kuluessa, mutta sen ytimen on aina muodostanut Viipurin lääni. Se sai alkunsa Pähkinäsaaren rauhassa vuonna 1323, kun Ruotsin voittomaiden keskuksiksi tuli Viipuri, jonka ympärille perustettiin Viipurin linnalääni. Se oli suurimmillaan ennen 1530-lukua, jolloin siihen luettiin kuuluviksi Karjalan kannaksen ja Laatokan Karjalan lisäksi myös Savo ja Porvoon läänistä Kymenlaakso. Ruotsin 1600-luvun suurvaltakaudella Viipurin lääniin liitettiin Savonlinnan ja Kymenkartanon läänit. Suuren Pohjan sodan jälkeen vuonna 1721 solmitussa Uudenkaupungin rauhassa pääosa Viipurin läänistä liitettiin Venäjään ja Ruotsille jääneestä Viipurin ja Käkisalmen läänien loppuosasta muodostettiin Kymenkartanon lääni. Venäläiset kutsuivat Viipurin lääninä ”Vanhaksi Suomeksi” 1800-luvulla, ja se käsitti vielä itsenäisen Suomenkin aikana aina

talvisotaan saakka lähes saman alueen kuin vuoden 1743 rajankäynnissä määritetty Vanha Suomi. Tämän alueen monivaiheista historiaa on tarkoitus kuvata viisiosaiseksi suunnitellussa teossarjassa, jonka ensimmäinen osa ilmestyi nimellä *Karjalan synty*.

Karjalan Kirjapainon kustantamassa teoksessa tarkastellaan luonnonhistoriaa sekä muinaisihmisen ja luonnon vuorovaikutusta Karjalan kannaksen, Laatokan Karjalan ja Raja-Karjalan muodostamalla alueella. Se alkoi avautua suomalaisille tutkijoille noin viiden vuosikymmenen tauon jälkeen 1980-luvun lopulla. Teos pohjautuu uuden tutkimusaineiston ohella laajaan löytö- ja arkitomateriaaliin, jota on säilytetty Suomessa. Useita uusia tutkimuksia ja runsaasti kenttähavaintoja on tehty nimenomaan tätä kirjaa varten. Teoksessa on yhdeksän päälukua ja niillä seitsemän kirjoittajaa. Toimittajaksi on valittu ahkerana Karjalan tutkijana ansioitunut Geologian tutkimuskeskuksen professori Matti Saarnisto.

Varsinkin luonnonmaantieteilijälle kiintoisaa antaa Saarniston kirjoittama Karjalan geologiaa ja luonnonmaiseman syntyä käsittelevä luku, jossa tarkastellaan alueen luonnon geologisia perusrakenteita ja niiden pitkän aikavälin kehitystä. Suomalaiset kartoittivat aluetta ahkerasti 1930-luvun lopulle saakka ja venäläiset ovat jatkaneet alueen tutkimusta toisen maailmansodan jälkeen. Kirjassa on käytetty hyväksi Suomen Geologian tutkimuskeskuksen ja Luoteis-Venäjän tutkimusorganisaatioiden yhteistyön tuloksena julkaistuja geologisia yleiskarttoja. Esimerkiksi Karjalan kallioperän kivilajit ja maaperä on kuvattu samalla tarkkuudella rajan molemmin puolin. Kartoista näkyvät muun muassa Viipurin ja Salmin rapakivimassiivit, Kannaksen kaakkoisosia kattavat nuoret vendikauden (650–540 miljoonaa vuotta vanhat) hiekkä- ja savikiviesiintymät, Hiitolan laajat savikot ja Kannaksen hietkot.

Kirjassa on mielenkiintoinen ja seikkaperäinen selostus Vuoksen ja Laatokan kehitykseen liittyvistä luonnonmullistuksista, joilla on epäilemättä ollut suuri vaikutus alueen ihmisen elinoloihin. Esitys pohjautuu viime vuosisadan alkupuolen tutkimustuloksiin, joita on täydennetty tuoreilla tutkimuksilla. Euroopan suurimmasta järvestä Laatokasta kuului aikanaan noin puolet Suomelle. Suuri allas kallistui maankohoamiserojen vaikutuksesta vuosituhansien kuluessa, mikä lopulta johti suurjärven lasku-uoman siirroksen aivan samaan tapaan kuin on käynyt monilla Suomen suurilla järvillä. Laatokka laski Itämerestä kurouduttuaan aluksi Karjalan kannaksen poikki Viipurinlahteen. Jatkuva transgressio järven kaakkoisosassa nosti kuitenkin vedenpintaa niin, että lopulta nykyisen Pietarin itäosassa sijaitseva Porogin kynnys murtui johtaen uuden laskujoen, Nevan syntyyn. Vedenpinnan nousua oli jo edistänyt Vuoksen puhkeaminen, jonka seurauksena Saimaan vedet alkoivat virrata Laatokkaan. Uusien suomalaistutkimusten mukaan Neva syntyi 3 300 vuotta sitten eli vuonna 1350 ennen ajanlaskumme alkua.

Uuden lasku-uoman synnyttyä Laatokan pinta laski nopeasti kaksitoista metriä. Myöhempi laskukynnyksen kuluminen on madaltanut vedenpinnan sen nykyiseen tasoon, joka on vain viisi metriä merenpinnan yläpuolella. Neva on kuljettanut Suomenlahden perukkaan valtaisen hiekkamäärän deltaxiksi, jonka vedenpinnan yläpuolisen osan pinta-ala on noin sata neliökilometriä. Hiekkapitoisuus on vastoin yleistä käsitystä tarjonnut hyvän rakennuspuhjan Pietarin miljoonakaupungille.

Vuoksenkin kehitystä selostetaan teoksessa seikkaperäisesti. Noin 5 700 vuotta sitten puhjennut Vuoksi laski aluksi Jääsken alueelle ulottuvaan Laatokan lahden perukkaan, johon syntyi Aaro Hellaakosken jo aikanaan kuvaama delta. Laatokka laski tuossa vaiheessa Heinjoen kynnyskautta Viipurinlahteen. Nevan puhjettua Kannakselle syntyi Vuoksenlaakson sokkeloinen muinaisjärvi, josta vedet purkautuivat Laatokkaan Käkisalmen kautta ja osaksi myös Viipurinlahteen Heinjoen kautta. Kun sitten Vuoksen ja Suvannon välinen Kiviniemen kannas puhkaistiin keinotekoisella uomalla vuonna 1857, alkoivat vedet virrata Suvannon kautta Laatokkaan Vuoksen pääuomaksi muuttunutta Taipaleenjokea pitkin. Kiviniemen kannaksen avaaminen laski Vuoksen pintaa niin, että Heinjoen yhteys Viipurinlahdelle kuivui ja Käkisalmenlelle johtavaan uomaankin virtasi tämän jälkeen vain vähän vettä. Tätä aikaisemmin vuonna 1818 Suvantojärvi oli purkautunut kapean hiekkakannaksen poikki rajusti Laatokkaan, luultavasti paikallisten asukkaiden avustuksella. Tuolloin vesi laski muutamassa tunnissa kuusi metriä vieden maamassojen ohella mukanaan rakennuksia.

Paleoekologisten tutkimusten mukaan vanhimmat merkit ihmisen aiheuttamista maankäytön muutoksista ajoittuvat pronssikaudelle vähän ennen ajanlaskumme alkua. Maanviljelystä on merkkejä vuosilta 400–600, mutta kiinteä maanviljely aloitettiin Kannaksella vasta 1000-luvun viikinkiajalla, jolloin Karjalan asutus vahvistui nopeasti. Tästä todistavat siitepölyanalyysien tulosten ohella alueen rikkaat kalmistot. Teoksen mukaan on tosin todennäköistä, että lisätutkimus tuo esille aineistoa vieläkin vanhemmasta maanviljelystä alueella. Karjalan eläimistön erikoisuuksia ovat muun muassa Suomessa

uhanalainen tammihiihi sekä meluisa ja seurallinen laotokannorppa, joka pikkuserkkunsa saimaannorppan tavoin jäi aikanaan eristyksiin Itämerestä maankohoamisen seurauksena.

Sodan jälkeen Karjalan arkeologinen tutkimus oli pysähdyksissä vuosikymmenien ajan. Uutta aineistoa alkoi kertyä mainittavasti vasta 1970-luvulla ja erityisesti suomalais-venäläisen yhteistyön käynnistyttyä 1980-luvun lopulla. Tämän vuosituhannen puolella alueella on käynnistynyt uudelleen myös kivikauden tutkimus, joka oli pitkään pysähdyksissä. Kuitenkin koko Suomen ensimmäinen kivikautista asuinpaikkaa koskeva tutkimus tehtiin jo 1800-luvun lopulla juuri Karjalan Räisälässä. Viipurissa ja Kaukolassa 1900-luvun alkupuolella tehdyt tutkimukset olivat pitkään laajimpia Suomessa tehdyistä. Karjalan arkeologisen tutkimuksen historia onkin valtiollisen rajan siirtymisen vuoksi intensiteetiltään epätasainen, ja sotia edeltäneen ajan löydöt ja tutkimusaineistot ovat olleet valtaosin tallessa Kansallismuseossa ja Museovirastossa. Näitä aineistoja apuna käyttäen teoksessa esitetään nyt ensimmäinen selkeä yleiskatsaus Karjalan kivikaudesta. Kuvauksessa lukija viedään elävästi keskelle kivikauden kulttuuria ja elämää. Tunnettu Antrean verkkolöytökin saa kirjassa nykytyylin mukaisesti kalibroidun iän 8540 ennen ajanlaskumme alkua.

Teoksen loppuosan luvuissa tarkastellaan alueen kehitystä kivikauden jälkeisellä ajalla pronssikaudelta keskiaikaan. Mitä lähemmäksi historiallista aikaa tullaan, sitä runsaammin alueelta on kertynyt löytöjä. Esimerkiksi kirjan tiedot eräiden kalmistojen vainajista ovat ennen julkaisemattomia. Teoksen mukaan Karjalan merkitys Itämeren ja Laatokan vaikutuspiirissä alkoi kasvaa viikinkiaikana ja on ilmeistä, että linnamäkien käyttö asutuksen suojana alkoi jo tuolloin. Karjalainen kulttuuri kehittyi erityisen vahvasti ristiretkiajalla. Tuon ajan rikkaat kalmistot kuvastavat asutuksen kasvua ja väestön taloudellista vaurastumista, joka pohjautui maatalouden kehitykseen. Karjalaisten ydinalueeksi kehittyi Vuoksen alajuoksu ja Laatokan luoteis- ja pohjoisrannikko.

Vuoksen ja Laatokan seudut olivat karjalaisen kulttuurin kehto, jonne aikanaan nousivat Viipurin ja Käkisalmen linnat sotilaallisen vallan ja Valamon luostari hengellisen elämän keskuksina. *Karjalan synty* sisältää ensimmäisen laajan yhteenvedon Karjalan luonnon kehitysvaiheista ja arkeologiasta. Karjalan tunnettu esihistoria alkaa kivikaudelta yli 10 000 vuoden takaa, josta edetään varhaismetalli- ja rautakauden kautta viikinkiaikaan ja kukoistavaan ristiretkiaikaan. Teoksen huolellisesti dokumentoidut ja runsaasti kuvitetut artikkelit nostavat varmasti esille monia kauniita muistoja niin luonnonlaatuun kuin kulttuuriltaan rikkaasta ja monipuolisesta alueesta, jonka Suomi menetti sodassa. Historia kuitenkin pysyy ja sen kuvauksessa teoksen kirjoittajat ovat onnistuneet erinomaisesti. Karjalaisen Kulttuurin Edistämissäätiön käynnistämän hankkeen tuloksena ilmestynyt *Viipurin läänin historia* -sarjan ensimmäinen osa on paitsi jyrkää tietoteos myös oivallinen opaskirja niille, jotka suunnittelevat kulttuuri- ja luontoretkiä entisen Viipurin läänin alueelle.

MATTI TIKKANEN

Maantieteen laitos,
Helsingin yliopisto